

Liturgi – en glemte lek?

av Carl Petter Opsahl

Hvor går streken/er en del av leken/en er blind for det den andre ser/andre legger seg bare rett ned/.../hører noen bønnene/drar noen i trådene/har engler vinger/eller flyr de med hendene/Halleludium...
Fra *Ludium*, DumDum Boys

Ludium

En gudstjeneste starter med preludium og ender med postludium. Det som er i mellom pre (før) og post (etter) skulle følgelig være selve *ludium*, som kan føres tilbake til latinske *ludere* (verb) eller *ludus* (substantiv). Umiddelbart tenker vi på spill i musikalsk betydning, men grunnbetydningen er *lek* og spill i videre forstand, som også omfatter spøk, skuespill, moro og tidsfordriv. I det følgende vil jeg la *ludium* betegne en liturgisk holdning, modus eller prosess som springer ut av det lekne i alle sine manifestasjoner.

Ludium er – til tross for sin åpenbare tilhørighet i gudstjenesten – et lite brukt ord i liturgisk debatt og faglitteratur. Snarere kan man merke fraværet av *ludium* til fordel for et gravalvor og en viss engstelse. Det uttrykker seg blant annet ved en hardnakket insistering på at alt som ikke er innskrevet i gudstjenestebøkene heller ikke har noe i en gudstjeneste å gjøre, samt en redsel for alt det ukjente. En tidlig representant for denne holdningen var kantor Lars Roverud, som i et foredrag han holdt i 1827 uttalte at koralmelodiene skulle synges som de står skrevet i den av regjeringen autorsierte Koralbok, hvilket var "Kirkens musikalske Dogmer, hvorfra ei maa afviges en Tøddel".¹ Han hadde med andre ord ingen sans for den folkelige salmesang med sine kruller og melismer, og så det som sin oppgave å latterliggjøre og på annet vis bekjempe den levende menighetssang til fordel for embedsstandens borgerlige smak og "dannede" forståelse av "tonekunsten". Men gravalvoret finnes også hos den gruppe kantorer og prester som overfaller sine menigheter med svinging av røkelseskar, prosesjoner, forskjellige fakter og mystiske fremmedord iført underlige gevanter og selvhøytidelig mine. Disse har gjerne vært på studietur og bringer hjem skikker fra liturgiske tradisjoner, f.eks ortodokse eller katolske, som anses som rikere enn vår hjemlige og fattige norsk-lutherske. Hos enkelte av disse prester og kantorer kan man av og til se

---

¹ Gaukstad, Øystein *Toner fra Valdres*. Valdres 1973, ss 36-8. Roverud fikk i 1835 stipend for å reise rundt med sitt salmodikon (et strykeinstrument med en streng) og lære skolelærere og klokkere å synge rent.

ludiumet bryte frem. Men det er sjelden det tilflyter menigheten, hvis viktigste oppgave er å reise og sette seg på liturgenes befaling og ellers være tilskuere. De får føle seg truffet de som vil, liturgiens tollere og liturgiens importører. Denne artikkelen er ikke ment som et angrep på personer, prosesjoner eller elevasjoner – men et forsvar for ludiumets plass i liturgisk arbeid. Jeg skal se litt på hva lek er og liturgiens forhold til leken, hvordan leken har manifestert seg i enkelte kirkelige tradisjoner, før jeg avslutningsvis skisserer hvordan jeg tenker meg liturgisk ludium i praksis.

Lek og alvor, lek er alvor

Det er i vår språkkultur en innebygget motsetning mellom lek og alvor. Lek er ikke alvorlig og det som er alvorlig kan vi ikke leke med. Dessuten er lek noe bare små barn driver med. Studier av lek viser oss noe annet. Lek er alvor, det som er alvorlig både kan og bør vi leke med og mange av voksenverdens aktiviteter er organisert utfra samme prinsipper som vi finner i lek. Før jeg går videre må jeg imidlertid presisere nærmere hva jeg mener med alvor. Det jeg ovenfor har valgt å kalle for gravalvor kjennetegnes ved selvhøytidelighet og manglende evne til å le av seg selv. Det alvorlet vi finner i leken er derimot karakterisert ved tilstedeværelse og autenticitet og kan når som helst bryte ut i latter. Gravalvoret er innkrøket og stivt, lekens alvor er åpen og fleksibel.

Lek er et grunnleggende fenomen. Sosialantropologer observerer lek ikke bare blant mennesker, men også hos dyr.² Derfor hevder Johan Huizinga i sin klassiske bok om lek, *Homo Ludens*, at lek er eldre enn kultur. Samtidig er viktige kultur- og samfunnsaktiviteter sprunget ut av "lekens urgamle jordsmonn". Sekulære og sakrale ritualer som rettssaker, religiøse seremonier, handel og profitt, kunst og vitenskap har alle et element av lek i seg.³ Andre lek-forskere understreker lekens betydning for menneskers identitetsforming, læring og inkulturasjon. Lek er bindeleddet mellom menneskets indre subjektive forestillingsverden og den ytre objektive virkelighet, hevder psykologen D. W. Winnicott, og skriver:

"Hele menneskets opplevelseseksistens bygger på leken [...] Vi opplever tilværelsen på overgangsfenomenenes område, i den spennende sammenfletning

---

² Se f. eks Bateson, Gregory "A Theory of Play and Fantasy" i *Steps to an Ecology of Mind*. New York 1972, ss 1

³ Huizinga, Johan. *Homo Ludens. A Study of the Play-element in Culture*. London 1949, repr. 1980, ss 1-27. Vi trenger ikke være enige i Huizingas evolusjonistiske fremstilling av forholdet mellom lek og kultur for å se ikkhetstrekkene mellom lek, ritualer og skuespill. Forskere innenfor "ritual studies" er skeptiske til evolusjonistiske forestillinger som lenge var så fremherskende, f.eks. tanken om at teateret hadde sitt opphav i "det kultiske drama." Se Hardin, Richard F. "'Ritual' in recent Literary Criticism: The Elusive Sense of Community," i Grimes, Ronald E, ed. *Readings in Ritual Studies*. New Jersey 1996, ss 08-24

av subjektivitet og objektiv iakttagelse. I et område som ligger mellom individenes indre virkelighet og den felles virkelighet i en verden som ligger utenfor individene.⁴

Har man ikke den kreative måten å forholde seg til virkeligheten på som vi finner i leken, kan det i følge Winnicott føre til en holdning til omgivelsene preget av ettergivenhet – som i neste instans "fører med seg en følelse av håpløshet for individet [...] at ingenting spiller noen rolle og at livet ikke er verd å leve."⁵

Lek er alvorlig.

Lek, tid og rom

Leken undrar seg definisjoner, og smyger seg lekent ut av ethvert forsøk på å fange den inn i absolutte termer. Likefullt kan vi ta del i visse observasjoner og fabuleringer som har vært gjort. Johan Huizinga beskriver tre kjennetegn på lek:⁶

1) Leken er frivillig. Man kan ikke beordres til å leke, da får man i beste fall en imitert lek. Det er ikke en aktivitet bestemt av moralsk plikt eller biologisk/instinktiv nødvendighet. Vi leker fordi vi vil og er fri til å tre inn i og ut av leken.

2) Leken er adskilt fra "det vanlige" (the ordinary). Vi trer ut av "den virkelige" og inn i en midlertidig verden. Leken bryter med lover, regler og forventninger som preger det hverdagslige. I studier av overgangsriter har antropologen Victor W. Turner funnet en lignende adskilthet som han kaller *liminalitet* (av latin *limen*, terskel). I overgangsriten går den "reisende" inn i en mellomtilstand, som i liten eller ingen grad er preget av den tidligere eller den kommende tilstand. Her brytes strukturelle og hierarkiske elementer ned, slik at status- og klasseskille utviskes.⁷ Før omtalte Winnicott snakker om et "potential space" mellom fantasi og virkelighet, et lekerom, et analytisk rom, et kreativt rom eller rom for kulturelle erfaringer eller opplevelser.⁸ I forlengelsen av lekens adskilthet følger det at:

3) Leken er avgrenset i tid og rom. Leken tar til, den slutter, den kan gjenopptas og repeteres. Den finner sted på imaginære eller fysisk avgrensede områder: en lekeplass, en scene, fotballplass, rettssal eller et tempel, områder som beherskes av sine egne regler. "All are temporary worlds within the ordinary world, dedicated to the performance of an act apart."⁹ Huizinga viser også hvordan lek skaper sin egen orden og

---

⁴ Winnicott, D. W. *Playing and Reality*. London 1971, sitert etter Bjørkvold, Jon-Roar *Det musiske menneske. Barnet og sangen, lek og læring gjennom livets faser*. Oslo 1989, ss 55-6

⁵ Samme sted

⁶ *Homo Ludens*. ss 7-13

⁷ "Liminality and Communitas", i Grimes, Ronald E, ed. *Readings in Ritual Studies*. ss 512-14

⁸ Etter Ogden, Thomas H "On Potencial Space", i *International Journal of Psychoanalysis*, vol 66:2, London 1985, s 129

⁹ *Homo Ludens*. s 10

bringer en – om enn midlertidig – fullkommenhet i en ufullkommen og forvirret verden. Slik er leken beslektet med kunst, ja ofte beskrives lek utfra estetiske begreper som spenning, balanse, kontrast, variasjon osv.¹⁰

Leken innebærer metakommunikasjon, en melding som sier at "dette er lek." Gregory Bateson forteller hvordan han observerte to aper i en dyrepark som lekte. De brukte bevegelser og signaler som minnet om slåsskamp, samtidig som det var tydelig at dette "ikke var slåsskamp", dvs. de metakommuniserte at "dette er lek". Metakommunikasjonen "dette er lek" utbygges Bateson til setningen "These actions, in which we now engage, do not denote what would be denoted, by those actions which these actions *for which they stand for* would denote."¹¹ Leken refererer til noe som "ikke er lek", i leken møter vi signaler som viser til noe utenfor leken.

Lek er selvfølgelig ikke et entydig fenomen – det er mange måter å leke på. Noen leker kan man leke helt alene, andre krever flere deltagere. Noen leker har faste regler, i andre er reglene friere, de kan forandres underveis. I *Det musiske menneske* beskriver Jon Roar Bjørkvold tre typer lek.¹² Det han kaller den *tradisjonelle leken* kjennetegnes av faste regler. Dette er leker som strikk, tau, paradis. Poenget med disse lekene er beherskelsen og fortolkningen av spillets dogmer "i det alvorsfylte spenningsfeltet mellom nybegynnerens usikkerhet, veteranens mesterskap, juks og godt snyteri." De *frie lekene* har også sine regler og normer, men har større rom for improvisasjon. Innenfor denne kategorien finner vi forskjellige rolleleker som tjuv og pol'ti, mor-far-barn. Tilslutt nevner Bjørkvold *frie improvisasjonsleker*. En gjenstand kan ved hjelp av fantasiens skaperkraft omformes til noe helt annet, man kan forestille seg at man er en berømt oppdagelsesreisende eller et avskyelig romvesen og omgivelsene omformes med leken kreativitet etter fantasiens behov. Bill Watterson skildrer denne form for improvisasjonslek på fortreffelig vis i tegneserien "Tommy og Tigern", der den lille gutten Tommy opplever de frodigste eventyr som romhelten Spiff, der de mest hverdagslige hendelser omformes til et univers av utdødde dyrearter eller fryktinngydende romvesener.¹³

Lek og liturgi, liturgi er lek

Enkelte liturgikere vil kanskje rynke på nesen over at noe av det som er sagt skal ha noe med liturgi å gjøre. Vi har støtt på ord som spøk,

---

¹⁰ Samme sted.

¹¹ "A Theory of Play and Fantasy," s 180

¹² *Det musiske menneske*. s 38

¹³ På engelsk heter serien "Calvin and Hobbes".

skuespill, moro, tidsfordriv, "juks og godt snyteri" – det kan da umulig høre hjemme i en gudstjeneste?

La oss starte med søndagens gudstjeneste. Den forgår på fritiden, og er høyst frivillig. Noen vil kanskje hevde at det er en moralsk plikt å gå i kirken eller de kjenner en forventning om at dette er noe man bør gjøre. Men det er lite i selve gudstjenesten som bygger opp under en slik pliktfølelse. Vi *feirer* høymesse, kirkerommet er pyntet, vi synger sanger – alt dette appellerer til lysten snarere enn plikten. Videre er gudstjenesten en begivenhet som bryter med det vanlige, med hverdagen. Det er høytid, og i gudstjenesterommet omstiller vi oss til en virkelighet forskjellig fra den utenfor. Det Victor Turner omtalte som liminalitet kjennetegner også gudstjenesten, her utviskes status- og klasseforskjeller, kun de liturgiske lederne bærer distinksjoner. Det liturgiske rommet er et kreativt rom, et rom mellom fantasi og virkelighet, et *potential space* der fantasien griper liturgiens og det fysiske rommets symboler for å fornemme den guddommelige virkelighet. Her er vi forøvrig inne på en annen av vår språkkulturs dikotymier: den innbilte motsetning mellom fantasi og virkelighet. Virkeligheten får gjerne forrang fremfor fantasien, noe som igjen fører til at vi har en tendens til å undervurdere de estetiske elementer til fordel for en logisk strukturert tale. Men i fantasien har vi jo nettopp et instrument til å gripe virkeligheten og til å forme den. Uten fantasi har vi ingen mulighet til å fortolke virkeligheten, da blir vi kun istand til mekanisk registrering.

Som leken er søndagens høymesse avgrenset i tid og rom, den tar til og slutter, og den gjentas neste søndag og søndagen deretter. Men ikke to gudstjenester er helt like. Liturgien skaper samtidig sin egen tid der hverdagens, klokken tid oppheves. Gudstjenesten foregår i et eget avgrenset rom, som regel en kirke eller et innviet kapell. Og der man bruker andre rom, rom som til vanlig har andre funksjoner, innhegner man gjerne det liturgiske rom ved bruk av kors, ikoner, stearinlys og andre symboler. Lekens metakommunikasjon er fremtredende i høymessen. Aller tydeligst er dette i nadverden, der liturgen rekker frem brød og vin samtidig som hun sier det er Jesu legeme og blod. Brødet "er ikke brød", vinen "er ikke vin". Men nadverden viser til en annen virkelighet enn hva som var tilfelle med metakommunikasjonen "dette er ikke slåsskamp" eller tilsvarende metakommunikasjoner som viser til en observerbar, fysisk virkelighet. I nadverden er bevegelsen motsatt, fra det observerbare og fysiske til en virkelighet som kun kan gripes med fantasien.

Vi har såvidt vært inne på lek som læring, hvilket gjelder både som en kreativ måte å utforske virkeligheten på og som en mestringsprosess der

det gjelder å annamme visse ferdigheter, som for eksempel styrke, utholdenhet, koordinasjon eller formsans. I leker som f.eks hoppe tau eller strikk, er det en læring gjennom kroppen. Hvis du tenker gjennom hvordan du skal hoppe eller svinge tauet, vil du antagelig ikke få det til. Kunnskapen sitter i ben og armer. Læring er et viktig moment i liturgien. Også her kan vi snakke om en fysisk kunnskap, i det liturgi er *handling*, og det er ved å aktivt ta del i den liturgiske handling vi griper det liturgien formidler. Theodore W. Jennings Jr. hevder at liturgien ikke så mye får oss til å forstå anderledes, men til å handle anderledes.¹⁴ Vi lærer et handlingsmønster som har relevans i gudstjenesten, men som også har gyldighet ellers. Vi lærer å be Fadervår slik at vi kan be Fadervår neste gang vi feirer gudstjeneste, men Fadervår gir også et mønster for all bønn. "Å utøve et ritual lærer oss ikke bare å utføre ritualet, men gir oss et mønster for hvordan vi skal handle utenfor det rituelle rom."¹⁵

Utfra det som er sagt, vil jeg hevde at liturgi ikke bare ligner på, men *er* lek, noe også Trond Skard Dokka har vært inne på:

Liturgi er leikturgi, det er å trekke vanskelige virkelighetsbrokker inn i et spill, en lek der virkelighetens jerngrep er opphevet og framtidshåpet bestemmer.

Tydeligere enn i andre leiker viser den oss tilbake til virkeligheten igjen når leiken er slutt. Messe betyr utsendelse – med det mot, den glede og den myndighet som leiken i Guds hus har gitt.¹⁶

Høymessen kan vi kanskje si har mest til felles med det Bjørkvold kalte tradisjonelle leker, ettersom grunnmønsteret her er relativt fast. De mer uformelle gudstjenester vi finner i forskjellige bedehus- og pinseforsamlinger minner mer om rolleleker, der menighet og taler i større eller mindre grad improviserer over et kjent skjema. Den helt frie improvisasjonsleken må vi kanskje søke i liturgiske verksted eller eksperimentelle gudstjenester, selv om det burde være mulig å gi avgrenset plass for dette i høymessen.

Ludium i kirkelig tradisjon

Men vi har ennå ikke vært borti spøk og moro, juks og godt snyteri, noe vi sammenfattende kanskje kunne kalle ludiumets *komiske* element. Kari Veiteberg har pekt på hvordan teologer tradisjonelt har funnet det lettere å identifisere den kristne livstolkning med tragedien enn komedien, og hevder: "Den komiske livshaldninga styrkjer livsmotet. Når tilværet blir

---

¹⁴ Her og i det følgende bygger jeg på Jenkins Jr, Theodore W. "On Ritual Knowledge" i Grimes, Ronald E, ed. *Readings in Ritual Studies*. ss 324-34.

¹⁵ Samme bok, s 329, min oversettelse.

¹⁶ "Leikturgi" i *På sporet av Gud*. Oslo 1983, s 73

for tragisk, då pressar den livsfremjande latteren på og utfyller biletet."¹⁷ Vi finner det komiske i rikelig monn i den kristne overlevering. Men vi må tidvis lete i understrømmer og i ytterkanter – kirkelige autoriteter har alltid hatt problemer med det komiske. Det komiske snur alt på hodet, truer den etablerte orden, sprenger rammer. Det komiske må kontrolleres så det ikke tar overhånd. Et åpenbart sted for det komiske er karnevalet, der løssluppenheten "tillates" for en avgrenset periode. I middelalderens karneval møttes fattige og rike, verdslige og geistlige på likefot i farverike opptog:

Under karnevalet blev det kropslige sat i centrum. Gjennem degraderingen av alt hvad der var ideelt, abstrakt og ophøjet udtrykte karnevalet i sine kollektive handlinger menneskenes frihed og lighed. Officielle forordninger og klasse-mæssige skranker blev for en stund nedbrudt. Verden blev vendt på hovedet og latteren blev måden at erkende tilværelsens sammenhæng på.¹⁸

Tilsvarende festligheter fant sted ved nyttårstider, med det som ble kalt narrenes fest (*festa stultorum* eller *festa follorum*), som ble feiret med kirkens velsignelse i kirkerommet. Man holdt gudstjenester med narrebiskoper og prester kledd i kvinneklær, der gudstjenestebøkene ble holdt opp ned for å symbolisere at verden var omsnudd.¹⁹ Her kunne man gi utløp overfor gravalvoret i de tradisjonelle kirkelige ritualer og teologi. Også pilegrimsreiser og andre spesielle høytider kunne gi rom for litt moro. Klosteret Santa Maria de Montserrat var et senter for Maria-kulten i Spania, og på de store høytider var det dans i og utenfor kirken. Mange av de friske dansemelodiene er bevart i Libre Vermell (Den røde boken), blant annet dødsdansen "Ad Mortem Festinamus", som er et musikalsk forsøk på å skildre den opp-ned-snudde verden.²⁰ Bærere av ludiumets komiske element finner vi også blant middelalderens vaganter – omreisende studenter og forhenværende munkesom tjente til livets opphold ved sang, diktning og forskjellige former for opptredener. En rekke vagantviser er bevart i samlingen *Carmina Burana*, der vi finner satiriske tekster om geistlige og messeparodier.²¹

Det finnes langt flere eksempler på ludium i kristen tradisjon, også i norsk overlevering. Men nå er tiden inne for å komme med noen avsluttende betraktninger om ludiumets plass i dagens liturgiske arbeid.

---

¹⁷ Veiteberg, Kari *Det komiske som utfordring. Ein studie av tragedien og komedien med omsyn til deira evne til å styrkja livsmotet*. Upublisert hovedfagsoppgave, Oslo 1987, s 48

¹⁸ *Gyldendals musikhistorie, Bind 1*. Kjøbenhavn 1982, s 73

¹⁹ Samme bok, s 80

²⁰ Se Vladimir Ivanoffs teksthefte til Sarabands innspilling av Libre Vermell. JARO 4171-2, Bremen 1994

²¹ *Gyldendals musikhistorie, Bind 1*. ss 75-9. Oversettelser av vagantviser finnes tilgjengelig på norsk, f.eks Sigmund Skards *Vagantviser*. Oslo 1964.

Liturgisk ludium

Gravaltvoret står i veien for levende liturgi og sann gudstjenestefornyelse. I sin ytterste konsekvens fører gravaltvoret til mekanisk repetisjon, til *imitasjon* av det som skulle være et livgivende og styrkende rituale. Det er dette liturgisk ludium vil forhindre. Lek er et grunnleggende fenomen i menneskers eksistens, den rører ved kreative kilder i dypet av oss. Liturgisk ludium øser av disse kilder og bidrar til en nærere og nærende gudstjenestefeiring. Men hvordan kan vi åpne for at det liturgiske ludium skal få slippe til i gudstjenestefeiringen? La følgende tre punkter være en antydning om hva liturgisk ludium kan være:

1) *Liturgisk ludium springer ut av en liturgisk holdning.*

Først og fremst tror jeg vi må søke en ludisk holdning til vårt liturgiske virke. Det viktigste er ikke nødvendigvis hva vi gjør, men *hvordan* vi gjør det. En gravaltvorlig formalisme som vokter gudstjenestebøkens forskrifter med fundamentalistisk iver, har etter mitt skjønn misforstått hva en gudstjenestebok er til for. Kjennetegnet på tradisjonelle leker er at de har en oppskrift, et sett regler som styrer lekens gang.

Gudstjenestebøkene er en samling lekeoppskrifter til bruk for Den norske kirke. Oppskriftene angir en grunnstruktur for hvordan kirkelekene skal lekes. Det er selvfølgelig meningen at man skal følge den, men det er leken selv, og ikke dens regler som er hovedpoenget. En viktig forutsetning for at leken skal fungere godt, er at man tar aktivt del i den, ikke står med ett ben utenfor. Det er lettere å akseptere en som jukser godt enn en som spolerer leken ved ikke å ta del i den med hud og hår.²² Lekeoppskriftenes hensikt er å legge til rette for aktiv deltagelse, gjøre alle kjent med spilllets regler. Men hvis man hele tiden skal vokte reglene, kan man fort glemme å leke. Man må være åpen for at det kan skje feil og misforståelser. I sin håndbok i liturgisk stil understreker Aidan Kavanagh nettopp dette:

To be consumed with worry over making a liturgical mistake is the greatest mistake of all. Reverence is a virtue, not a neurosis, and God can take care of himself.²³

Er resten av menigheten med på leken, kan kanskje "feilene" bidra nye gudstjenesteopplevelser.

2) *Liturgisk ludium tar utgangspunkt i menigheten.*

---

²² Se *Homo Ludens*. s 11

²³Kavanagh, Aidan *Elements of Rite. A Handbook of Liturgical Style*. Colegeville 1990, s 31

Alle som vil kan ta del i gudstjenesteleken, ikke bare prester og kantorer. Derfor er det viktig at liturgien er forankret i lokale forhold, og at eventuelle nye elementer i leken prøves ut i forståelse med menigheten. Liturgisk fornyelse handler ikke om å oppdra eller belære menigheten om hva god liturgi er. Snarere bør menigheten – og med dem prestene og kantorene – i fellesskap utvikle gode liturgiske tradisjoner. En åpen økumenisk holdning til gudstjenesteliv, der man også lar seg inspirere av andre kirkesamfunns skikker, er veldig bra. Men det er liten vits å lansere slike skikker i gudstjenesten hvis det fører til at mange i menigheten ikke føler seg hjemme. Menigheten må tas med, menigheten må involveres og engasjeres. En god begynnelse er å fordele liturgiske oppgaver på flere menighetslemmer og derved spre liturgisk bevissthet. Det er også viktig at man i sin skuen utover den verdensvide kirke ikke glemmer å se seg om i de næreste omgivelser. Leker er jo nettopp både globale og lokale i sitt vesen. Barn hopper strikk i mange deler av verden, men med et utall av lokale varianter. Menigheten er her en enorm rik ressurs, som sitter inne med tradisjoner og skikker, et repertoar av leker som kan bidra til berikelse for gudstjenesten. Et godt eksempel er prosesjoner. En innvendinger mot f.eks. evangelieprosesjoner har vært at de er løsrevet fra sin ortodokse eller romersk-katolske sammenheng og derved oppleves som fremmedelementer i en luthersk høymesse.²⁴ Men hvorfor overbetone det ortodokse eller romersk-katolske? Jeg vil tro at alle i menigheten kjenner en eller annen form for opptog eller prosesjon, fra lek i barnehaven, 17. maitog, demonstrasjonstog o.l. I den liturgiske leken kan tolkningsrammene like gjerne hentes i det nære og selvopplevde som i det fjerne. Det liturgiske rom er et potential space, et mulighetenes rom.

Skal man ta utgangspunkt i menigheten, skal man ta utgangspunkt i menigheten. "Menigheten" bør ikke bli et ord man dekker seg bak for å støtte sine egne argumenter. La menighetslemmene selv få komme med sine ideer og vurderinger av det som skjer i gudstjenesten, og ha et vidsyn for at det finnes mange forskjellige meninger. Det er likevel leken selv som avgjør. Høymessen lekes gang etter gang, og det som ikke fungerer over tid, vil dø ut av seg selv.

3) liturgisk ludium tar ikke slutt med høymessen.

---

²⁴ Jfr. to debattinnlegg i Luthersk Kirketidende: Sandvik, Bjørn "Gudstjenestefornyelse – fortsatt et satsningsområde," nr 17, 1996, ss 524-6 og Lønning, Per "'Evangelieprosesjon" – på liturgiske avveier," nr 22, 1996, ss 636-7. Sandvik hevder bl.a. at evangelieprosesjonene skaper praktiske problemer, "Menigheten vet ikke hvordan de skal te seg under prosesjonen, for i liturgiheftet står det ingenting om alt dette." (s 526). Lønning hevder at skal man ha evangelieprosesjon må man også til å sette opp ikonostaser, kaste ut stolene og forandre kirkerom og liturgi totalt, for "alt annet ville være og er liturgisk makkverk." (s 636). Jeg tror begge undervurderer menigheten og liturgiens bæreevne på det groveste.

Søndagens gudstjeneste er kjernen, livsnerven i menigheten. Liturgisk ludium springer ut av, men ender ikke i høymessen. Liturgisk ludium er en kilde til et rikt og mangfoldig gudstjenesteliv. Det kan være fint å ha liturgier som frigjør seg noe fra oppskriftene i gudstjenestebøkene, med mer rom for improvisasjon. Menighetens deltagelse er like viktig her. Endel menigheter har liturgigrupper, alle menigheter har forskjellige kreative fora som konfirmantgrupper, tensing, speidere, Bibelgrupper ol. Dette er grupper som godt kan slippes løs på en gudstjeneste som de får være med på å utforme selv. Prester og kantorer kan være med til inspirasjon, men bør heller ikke her opptre som voktere. Lekens vesen har ikke noe med hva som er god eller dårlig liturgisk smak, den ligger i delaktigheten. Alternative, eksperimentelle gudstjenesteformer kan være med på å styrke og spre liturgisk bevissthet. Likevel bør den kreative energi som genereres her føres tilbake til høymessen, slik at ikke menigheten fragmenteres i alternative gudstjenestefellesskap.

All lek behøver ikke ha liturgien som mål. Lek er verdifullt og utviklende, uansett om man gjør det i en liturgisk ramme eller ei. Ingemar Thorin har i Sverige og Norge holdt kurs i teaterleker. Dette er leker man først og fremst leker for å ha det moro, men som også virker fellesskapsbyggende. I disse lekene blir de deltagende kjent med sine egne og andres grenser, man lærer seg samspill og oppøver evnen til å stole på seg selv og andre. Selv om disse lekene ikke nødvendigvis er direkte relatert til gudstjenesten, bygger de opp under deltagernes selvtillit, som smitter over på gudstjenestefeiringen. I gjennom 30 år har Thorin lekt med sin menighet utenfor Malmø, og gudstjenestene der er nettopp preget av aktiv deltagelse og liturgisk ludium.

Postludium

Mellom pre- og post-ludium er altså ludium, en lek, et spill til avkobling og tilkobling, et mulighetenes rom, der vi etter eldgamle mønstre leker med Gud og hverandre. Ludium er uttrykk for liturgiens sanne vesen, høytid, fest, en begivenhet som bryter med "det vanlige," som løfter oss opp over innkrøketheten, som løser opp gravalvoret. Og når postludiet toner ut, har leken gitt oss fornyet mot og livskraft. Vi trer inn i "det vanlige" igjen, men med vissheten om at det umulige er mulig.

Kilder

Bateson, Gregory "A Theory of Play and Fantasy" i *Steps to an Ecology of Mind*. New York 1972, ss 177-193
Bjørkvold, Jon-Roar *Det musiske menneske. Barnet og sangen, lek og læring gjennom livets faser*. Oslo 1989

- Dokka, Trond Skard "Leikturgi" i *På sporet av Gud*. Oslo 1983
- DumDum Boys *Ludium*. RAMCD IV, Oslo 1994
- Gaukstad, Øystein *Toner fra Valdres*. Valdres 1973
- Grimes, Ronald E., ed *Readings in Ritual Studies*. New Jersey 1996
- Gyldendals musikhistorie, Bind 1*. København 1982
- Hardin, Richard F. "'Ritual' in recent Litterary Criticism: The Elusive Sense of Community," i Grimes, R. E, ed. *Readings in Ritual Studies*. ss 308-24
- Huizinga, Johan. *Homo Ludens. A Study of the Play-element in Culture*. London 1949, repr. 1980
- Jenkins Jr, Theodore W. "On Ritual Knowledge" i Grimes, R. E, ed. *Readings in Ritual Studies*. ss 324-34.
- Kavanagh, Aidan *Elements of Rite. A Handbook of Liturgical Style*. Colegeville 1990
- Lønning, Per "'Evangelieprosesjon" – på liturgiske avveier," *Luthersk Kirketidende nr 22*, 1996
- Ogden, Thomas H. "On Potencial Space", i *International Journal of Psychoanalysis, vol 66:2*, London 1985, s 129-141
- Sandvik, Bjørn "Gudstjenestefornyelse – fortsatt et satsningsområde," *Luthersk Kirketidende nr 17*, 1996
- Sarband & Osnabrücker Jugend Chor *Libre Vermell de Montserrat*. JARO 417'-2, Bremen 1994
- Skard, Sigmund *Vagantviser*. Oslo 1964.
- Turner, Victor W. "Liminality and Communitas" i Grimes, R. E, ed. *Readings in Ritual Studies*. ss 511-19
- Veiteberg, Kari *Det komiske som utfordring. Ein studie av tragedien og komedien med omsyn til deira evne til å styrkja livsmotet*. Upublisert hovedfagsoppgave, Oslo 1987
- Watterson, Bill *Tommy og Tigern 14. Lusete piker*. Oslo 1996

Carl Petter Opsahl er cand. theol. og musiker. Han spiller i Caledonia Jazzband og Chateau Neuf Spelemannslag, og har skrevet mye musikk til liturgisk bruk.